

Overzicht cultuurhistorische onderzoeken 2011

door Henk van der Werf

Het afgelopen jaar heeft bij de gemeente in het teken gestaan van de actualisatie van de bestemmingsplannen. Per 1 januari 2012 dient in de toelichting van het bestemmingsplan een beschrijving te worden opgenomen van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. De opsteller en vaststeller van het bestemmingsplan is daarmee dus verplicht om breder te kijken dan alleen naar het facet archeologie. Ook de historische (steden)bouwkunde en historische geografie moeten de gemeenten meenemen in de belangenafweging. Hierbij gaat het om zowel beschermde als niet formeel beschermde objecten en structuren. Als gevolg van deze nieuwe regeling heeft de gemeente Kampen verschillende cultuurhistorische onderzoeken op dit gebied laten uitvoeren. Hieronder vindt u een korte beschrijving van deze onderzoeken.

- *Cultuurhistorische inventarisatie en waardenstelling historische binnenstad Kampen.*
Flexus Architectuur Welstand Cultuurhistorie, Rotterdam 2011.

Dit cultuurhistorisch onderzoek is gemaakt voor het beschermde stadsgezicht van de historische binnenstad van Kampen. ‘Kampen heeft een van de gaafste historische binnensteden van Nederland, omdat de industrialisatie van de late 19de eeuw, en de grote stedenbouwkundige ingrepen uit de 20ste eeuw óf aan de binnenstad voorbij zijn gegaan óf hier maar in milde vorm op hebben ingegrepen. Dit gegeven, tezamen met de landschappelijk zeer fraaie ligging direct aan de IJssel, het indrukwekkende silhouet en het opvallend groot aantal bewaard gebleven middeleeuwse stadspoorten, verleent aan de stad een zeer hoge cultuurhistorische waarde. Deze concentratie van cultuurhistorie met een grote ensemblekwaliteit en een gaaf karakter, verschaft een sterke identiteit aan de stad Kampen als geheel,

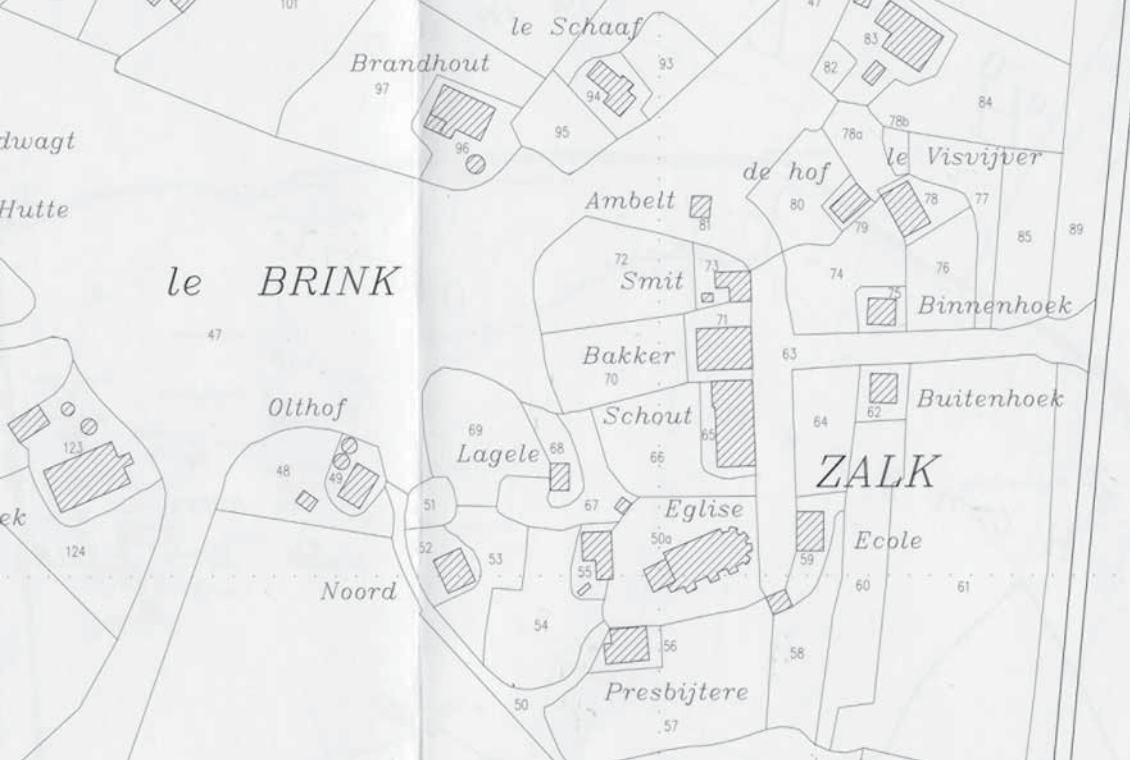
Het dakenlandschap van Kampen. Foto H. van der Werf, Gemeente Kampen.

maar is daarbij ook van groot belang voor het “ensemble” van historische IJsselsteden in het oosten van het land, de provincie Overijssel, en Nederland als geheel.’

Dit is één van de conclusies van het bureau Flexus, dat in een zeer uitgebreid rapport stilstaat bij de cultuurhistorische waarde, de historisch ruimtelijke karakteristiek, de karakteristieke bouwvorm en de geschiedenis van de ruimtelijke ontwikkeling van de historische stad. Verder bevat het rapport aanbevelingen voor een goede ontwikkeling en bescherming van de stad. Dit klinkt allemaal erg technisch, maar het is een heel lezenswaardig rapport dat veel inwoners van Kampen een nieuwe blik op onze waardevolle binnenstad zal geven. Daarom maakt de IJsselacademie ook een publiëksuitgave van dit rapport.

- *Cultuurhistorische inventarisatie en waardenstelling Zalk en landelijk gebied.* Flexus Architectuur Welstand Cultuurhistorie, Rotterdam 2011.

Zalk heeft een door een bestemmingsplan beschermd dorpsgezicht en maakt onderdeel uit van het Nationaal Landschap IJsseldelta. Om deze reden heeft

Uitsnede kadastrale minuut 1832. De Brink in Zalk met de kenmerkende afgeronde kavels.
Collectie Historisch Centrum Overijssel.

de gemeente Kampen ook voor Zalk een cultuurhistorisch onderzoek laten opstellen. Het onderzoeks- en adviesbureau FLEXUSAWC heeft dit onderzoek uitgevoerd, dat niet alleen het dorp zelf besloeg, maar ook het landelijke gebied tussen de Gelderse Kolk, de Uitvliet, De Zande en het terrein van voormalig kasteel Buckhorst.

De zogenaamde Kadastrale Minuut van 1832, die eigenlijk de situatie van 1818 weergeeft, is de grondslag geweest voor dit onderzoek, omdat deze kaart de oudst bekende weergave is van het dorp op perceelsniveau en het tevens het dorp weergeeft min of meer aan het einde van een lang historisch groeiproces, voordat de modernisering van de tweede helft van de 19de eeuw de ruimtelijke structuur uiteindelijk sterk zouden wijzigen. Hoewel Zalk vrijwel direct aan de IJsseldijk ligt, is het dorp in het onderzoek geïdentificeerd als een esdorp, al zijn meerdere elementen van esdorpen, zoals die bijvoorbeeld in Drenthe kunnen worden aangetroffen, hier niet traceerbaar. De ruimtelijke structuur van het dorp zelf kan zonder meer worden herkend als die van een esdorp: er zijn meerdere brinken aanwezig (hoewel twee als zodanig niet meer gemakkelijk herkenbaar zijn), de

vorm van de wegenstructuur en van de kavels is typisch voor die van een esdorp (bijvoorbeeld het ontbreken van vierarmige kruisingen en de aanwezigheid van sterke afrondingen van de huiskavels - hoven - rondom de boerderijen), en paden en wegen zijn oorspronkelijk ruimtelijk nauwelijks te onderscheiden.

Onder andere met behulp van de Werkgroep Heemkunde Zalk heeft een inventarisatie plaatsgevonden, waarmee de oorspronkelijke structuur van het dorp is gereconstrueerd en gewaardeerd. In die inventarisatie zijn de belangrijkste waardevolle objecten en structuren geïnventariseerd en worden voorstellen gedaan voor het aanwijzen van monumenten en beeldbepalende panden. Daarmee zijn de belangrijkste historisch-ruimtelijke karakteristieken onderzocht en gewaardeerd. Ook zijn er beleidsaanbevelingen gedaan voor de inrichting van het bestemmingsplan, om de ruimtelijke ontwikkelingen in dit cultuurhistorisch en landschappelijk zo waardevolle dorp zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij de cultuurhistorische hoofdkarakteristieken.

- *Inventarisatie karakteristieke erven en panden binnen het Nationaal Landschap IJsseldelta.*
Het Oversticht, Zwolle 2011.

In opdracht van de gemeenten Kampen en Zwartewaterland heeft Het Oversticht een overzicht van karakteristieke panden en erven in het Nationaal Landschap IJsseldelta gemaakt.

Erven en boerderijen zijn beeldbepalend voor het landschap en de streek. Daarnaast zijn het gebruik en de geschiedenis van het (cultuur)landschap af te lezen aan de erven en boerderijen. Daarmee zijn ze vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevol. Ook andere objecten en panden kunnen vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevol zijn. Voorbeelden hiervan zijn panden en objecten ten behoeve van: industrie/nijverheid zoals fabrieken en objecten voor de waterhuishouding zoals sluizen, gemalen en loodsen, maar ook trafo's. Het gemeentelijk grondgebied van Kampen en Zwartewaterland heeft grote nationale waarde en is beschermd als Nationaal Landschap IJsseldelta. Elk nationaal landschap vertelt een verhaal van het Nederlandse landschap. De IJsseldelta is van grote waarde als voorbeeld van het verhaal van de inpoldering. De streekeigen bebouwing en de opzet van de erven bepalen in belangrijke mate het beeld en de beleving van het buitengebied. Het in stand houden van de karakteristieken van deze waardevolle elementen is een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit van het bui-

tengebied. Deze kwaliteiten behoren tot de identiteit van gemeenten en zorgen voor een aantrekkelijke omgeving voor wonen, werken en recreëren. De gemeenten Kampen en Zwartewaterland willen zorgvuldig omgaan met dit waardevolle gebied.

De inventarisatie

De gemeenten hebben aandacht voor de cultuurhistorische waarden die het nationaal landschap kenmerken. In het gezamenlijk door Zwolle, Zwartewaterland en Kampen opgestelde landschapsontwikkelingsplan (LOP ZZK) zijn de landschappelijke cultuurhistorisch waardevolle structuren in kaart gebracht. Ook is een archeologische verwachtingenkaart opgesteld. De actualisatie van het bestemmingsplan voor het Nationaal Landschap IJsseldelta is aanleiding om ook cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken en ensembles van bouwwerken te inventariseren. Een dergelijke inventarisatie staat ook wel bekend als een inventarisatie van ‘karakteristieke panden’ en is een veel gebruikt middel om de oorspronkelijke kwaliteiten van de bebouwing in het buitengebied te onderkennen en te behouden. De gemeenten hebben ervoor gekozen de landschappelijke waarden mee te laten wegen in deze inventarisatie. Dit betekent dat het niet alleen om de gebouwen gaat, maar ook om de inrichting van de erven en de relatie die de erven met hun omgeving hebben, kortom: om de landelijke bebouwing in zijn context. De opdracht is in die zin uitgebreider dan het inventariseren van karakteristieke bebouwing. De uitkomst van de inventarisatie is een lijst van meest bijzondere, opvallende, kenmerkende erven en bebouwing die een duidelijke relatie met zijn omgeving (erf, landschap en regio) heeft. Voor de karakteristieke bebouwing en erven is het essentieel dat ze goed onderhouden worden. Daarom is het belangrijk dat er nieuwe functies gerealiseerd kunnen worden in deze gebouwen als de agrarische bedrijfsvoering is gestopt. Soms blijft alleen een woonfunctie over, maar in andere gevallen krijgen nieuwe economische functies een plek in de Voormalige Agrarische Bebouwing (VAB). Deze inventarisatie kan helpen om de karakteristieke elementen of erf-ensembles te herstellen of verder te versterken bij het ontwikkelen van nieuwe functies, maar ook bij schaalvergroting op blijvend agrarische erven. Het is bedoeld als inspiratiebron. Dit wil niet zeggen dat de agrarische bebouwing die niet op de lijst voorkomt geen waarde heeft en geen aandacht verdient. Het gaat dan bijvoorbeeld om boerderijen waarvan de erven erg verschaald of geheel verdwenen zijn. Hier liggen kansen om de erven te herstellen en de boerderijen op een goede manier te hergebruiken,

aan te passen of liefst voor sloop te behoeden.

Het Oversticht heeft 160 karakteristieke erven en gebouwen in het buitengebied van het Nationaal Landschap beschreven. Zie het artikel elders in deze *Kamper Almanak*.

- *Bouwhistorische Documentatie en Waardebepaling, Het Gotisch Huis, Oudestraat 158 te Kampen.*
Annema Bureau voor Bouw- en Cultuurhistorie Delft, December 2010.

Deze zeer uitgebreide bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling over het Gotisch Huis kwam tot stand in het kader van de documentatie van monumenten in rijksbezit door de Rijksgebouwendienst. In het complex bevinden zich de restanten van een rosmolen met bijbehorende werkplaats. Het onderzoek naar dit gedeelte van het complex berustte in handen van Nico Jurgens, die op basis van zijn specialisme daartoe is aange trokken.

Het rapport begint met een algemene geschiedenis van het pand, de functies, de eigenaren, de bewoners en de mutaties daarin. Dan volgt in het kort een overzicht van de indeling van het complex en van de belangrijke ruimtelijk-historisch onderdelen. Daar sluit een gedeelte op aan waarin de bronnen worden beschreven die bij het onderzoek van belang zijn geweest. Verder geeft de schrijver een beschrijving van de aangetroffen toestand voor de grote restauratie in het begin van de twintigste eeuw. Het daarop volgende hoofdstuk gaat specifiek in op de voor de bouwgeschiedenis van het complex belangrijke aspecten. Zij worden beschreven en in hun context geplaatst, gevolgd door een korte waardering. De beschrijving volgt de afzonderlijke gebouwen, gaande van de Oudestraat naar de Buiten Nieuwstraat en eindigt met de binnenplaatsen. Per gebouw zijn faserings- en waarderingskaarten opgenomen.

Hieronder volgt een korte samenvatting van de geschiedenis van het gebouw aan de Oudestraat en het gebouw aan de Buiten Nieuwstraat.

Het voorgebouw aan de Oudestraat

Het voorgebouw is het gedeelte van het complex dat in het begin van de 20ste eeuw als het meest monumentaal is aangemerkt, waaruit ook het behoud van het complex voortvloeide. De bouwtijd ervan is omstreeks 1500 en het bevat nog veel van zijn originele onderdelen. De in de loop van de tijd gedane ingrepen zijn bij de restauratie van 1908 grotendeels ongedaan

Winkelinterieur grutterij omstreeks 1904. Foto Collectie Frans Walkate Archief .

gemaakt, waarbij het bouwwerk weer naar de oorspronkelijke toestand is gereconstrueerd. Het is oorspronkelijk gebouwd voor een gefortuneerde koopman. In het derde kwart van de 17de eeuw werd er een grutterij in ondergebracht, welke functie het tot 1904 gehouden heeft. Daarna werd het huis in de veiling gebracht met de verwachting dat de nieuwe koper het geheel, dan wel alleen de gevel zou slopen. De hoofdopzichter A.J. Reijers van de dienst gemeentewerken van Kampen onderkende de architectonische waarde van het gebouw, waarna de campagne voor het behoud in gang werd gezet, met gunstig gevolg. De restauratie van het casco van het voorgebouw kwam in 1908 gereed. Onenigheid tussen Rijk en gemeente over het vervolg van de restauratie leidde er toe dat het juridische eigendom in 1915 van de gemeente op het Rijk overging. En zo kon pas zeven jaar later begonnen worden met de inrichting ervan tot bibliotheek, die in 1921 de deuren kon openen. In die periode stond het complex onder het directe beheer van (restauratie)architect P.J.H. Cuypers. Vanaf 1921 staat het gebouw onder beheer van de Rijksgebouwendienst. Het complex kreeg centrale verwarming. Rond 1930 ging men over op elektrische verlichting. Omstreeks 1980 werd bekend dat de bibliotheek een nieuw gebouw zou betrekken, wat ook gebeurde. Het Gotisch Huis werd daarna ingericht voor het Stedelijk Museum, waardoor de gemeente Kampen in 1984 huurder werd van het gebouw en in die hoedanigheid weer betrokken raakte bij het beheer van het monument. Het huurcontract liep in 2009 af en de gemeente zag van verlenging af omdat het museum in het oude stadhuis gevestigd zou worden.

Het achtergebouw aan de Buiten Nieuwstraat

Het achtergebouw is het gedeelte van het complex dat in 1904 bij de koop behoorde, maar niet als hoog monumentaal werd beschouwd. Het was in de loop van de tijd sterk aangetast. De stalfunctie zal daar wel debet aan zijn geweest. Toch bleek het nog veel originele onderdelen te bevatten, die het behoud van het geheel zeker rechtvaardigden. De aandacht ging evenwel in eerste instantie uit naar de restauratie van het huis aan de Oudestraat. Cuypers ging er vermoedelijk in eerste instantie van uit dat het Rijk alleen de kosten van die restauratie voor zijn rekening zou nemen en dat de gemeente dan het vervolg als juridisch eigenaar zelf zou verzorgen. De gemeente dacht daar echter iets anders over en zag het achtergebouw het liefst zo snel mogelijk afgebroken, dan wel verkocht. Toen de minister die poging had verijdeld, stelde de gemeente zulke hoge eisen aan de

Achterzijde Gotisch Huis (links).
Foto Collectie Frans Walkate Archief.

bouwkundige vormgeving in het voorgebouw. In die zin kan er dezelfde ouderdom aan gegeven worden. Men zou kunnen denken dat het derhalve altijd bij het complex behoort heeft. Maar dat is niet zeker, want bij de verkoop in 1645 van het voorhuis bleek het perceel aan de achterzijde aan andermans eigendom te grenzen, waarbij men onwillekeurig denkt aan een perceel in de Buiten Nieuwstraat. Al spoedig na 1915 ontwikkelde zich de gedachte in het complex de bibliotheek-leeszaal onder te brengen, waardoor aan het aan de Buiten Nieuwstraat grenzende achtergebouw een logische functie gegeven kon worden in de vorm van een onderkomen voor de conciërge aan de straatzijde en een vergaderruimte aan de tuinzijde. Die laatste ruimte kon, eventueel in combinatie met de tuin, ook als tentoonstellingsruimte worden gebruikt. In 1921 was dit alles gereed. Omstreeks 1950 kreeg de conciërge de woning toegewezen. Ook na de verhuizing van de bibliotheek naar een nieuw gebouw elders in de stad bleef zij er wonen, maar wel onder iets andere voorwaarden. Het museum had geen behoefte

restauratie, dat ze hoopte dat het Rijk van restauratie af zou zien. In die onderhandelingsfase had Cuypers er zelfs al in toegestemd het behoud van het achtergebouw op te geven. Maar doordat de gemeente het onderste uit de kan wilde hebben, gingen de onderhandelingen door, die er uiteindelijk toe geleid hebben, dat het Rijk de juridische eigendom overgenomen heeft. Daardoor was het Rijk niet meer overgeleverd aan de hoge eisen van de gemeente. Deze perikelen hebben enige jaren in beslag genomen, zodat de restauratie pas in 1915 een aanvang kon nemen.

De gemeentelijke bouwvergunning kwam in oktober van dat jaar af. In de in 1906 aangetroffen toestand kwamen enkele architectonische onderdelen aan het licht, die sterke verwantschap vertoonden met de

aan het gebruik van het achterste gedeelte van het achtergebouw. Die ruimtes werden toen toegevoegd aan de woning (1984), waardoor er een royale woning ontstond, zeker in combinatie met het gebruik van de grote aangrenzende binnenplaats.